

II. BÖLÜM

JEOPOLİTİK BİLİMİ VE KURAMCILARI

Tarihsel Süreç

Yaratılışından bugüne üzerinde yaşayan insanların tümünün, Tek Bir Dünya olarak düşlediği bu gezegen üzerine, çok sayıda kuramlar ve tezler üretilmiş. Ancak tüm kuram ve tezlerin ana temasını hep Tek Bir Dünya Hâkimiyeti teşkil etmiş. Eski Yunan Medeniyetinden Bizans İmparatorluğu'na, Emeviler'den Memlûklular'a, Hun İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar gelmiş geçmiş tüm imparatorluk ve büyük devletlerin, devlet olma ve yönetme aşkının temelinde hep Tek Bir Dünya fikri gelişmiştir.⁶ Jeopolitik bir bilim dalı olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen, askeri ve ekonomik bir güç haline gelmiş Avrupa devletleri, daha önceki asırlarda da coğrafi gerçekleri dikkate alan politikalar izlemekteydiler. Çünkü coğrafya gözle görülebilir ve elle tutulabilir somut gerçekleri içeriyordu. Başlangıçta savaş alanlarındaki operatif ve taktik uygulamalar, devlet sınırlarını da kapsayan uygulamalara dönüşünce, Jeopolitik ve Jeostrateji ortaya çıktı.

19. yüzyıl öncesi Avrupa'nın coğrafyası ve ülkelerin durumuna baktığımızda, Avrupa güç politikasının kendi içinde taşı-

6 Tarık Zafer Tunaya, Kamu Hukuk ve Jeopolitik, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası Sayı: C.XIII 1947

dığı yarışmacı nitelik ve 18. yüzyıl boyunca ittifak ilişkilerinin değişkenliği yüzünden, rakip devletler, çoğu kez, bir çatışmadan öbürüne hayli değişken koşullarla karşı karşıya kaldılar. Gizli anlaşmalar ve diplomatik devrimler, Avrupa'daki güç dengesinin karada ve denizde oldukça sık değişmesine yol açtı. Bu, doğal olarak, ülke diplomatlarının ustalığına ve tabii ki, silahlı kuvvetlerinin becerisine daha çok bel bağlanmasına neden oldu; ama bunun yanı sıra coğrafya etkeninin önemini de ortaya çıkardı.

Coğrafya ve Jeopolitik

Coğrafya etkeni derken, yalnızca bir ülkenin iklimini, hammaddelerini, tarım verimini ve ticaret yollarına olan yakınlık ya da uzaklığını değil, bu çok taraflı savaşlardaki kritik nitelikli stratejik konum sorununu da kastediyoruz. Şöyle ki;

- Belli bir ulus, gücünü tek bir cephede yoğunlaştırabiliyor muydu, yoksa bir kaç ayrı cephede mi savaşmak zorunda kalıyordu?
- Sınırları, zayıf devletlere mi ortaktı, yoksa ikisinin karışımı mıydı ve bu, onun için ne tür yarar ve sakıncalar doğuruyordu?
- İstediginde, Orta Avrupa'daki büyük bir savaştan kolayca çekilebiliyor muydu?
- Denizaşırı ülkelerden ek kaynaklar sağlayabiliyor muydu?

Onyedinci yüzyıl Avrupa'sına bir göz atıldığında, coğrafyanın ve jeopolitik unsurların tarihe geçmiş sonuçlarının, bu günkü jeopolitik biliminin gelişmesine büyük katkılar sağladığı görülmektedir. Bunu, o devrin güç merkezlerini oluşturan devletler üzerindeki etkilerini dikkatle incelemek suretiyle daha iyi anlayabiliriz.

Hollanda

Hollanda Cumhuriyeti'nin bu dönemdeki kaderi, coğrafyanın politika üzerindeki etkilerini göstermek bakımından iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu devlet 17. yüzyılda, ulusal gelişmeyi sağlamak için bir ülkenin kendi içinde bulunması gereken unsurların çoğuna sahipti.

- Serpilip gelişen bir ekonomi
- Toplumsal denge
- İyi eğitim görmüş bir ordu
- Güçlü bir donanma

O sıralar coğrafi açıdan da zararlı çıkıyor görünmüyordu. Tersine, akarsu ağı İspanyol kuvvetlerine karşı (hiç değilse bir ölçüde) engel oluşturuyor, Kuzey Denizi'ndeki konumu da zengin ringa dalyanlarına kolayca ulaşmasını sağlıyordu. Ama yüzyıl sonrasında, Hollandalılar bir takım rakipleri karşısında durumlarını korumak için savaş vermek zorunda kaldılar. Cromwell İngiltere'si ile Colbert Fransa'sının benimsedikleri merkantilist politikalar, Hollanda'nın ticaretine ve gemi taşımacılığına zarar verdi. Tromp ve Ruyter gibi komutanların parlak taklitçiliğine rağmen, Hollanda ticaret gemileri, İngiltere'ye karşı yapılan deniz savaşları sırasında ya Manş Denizi yolunun tehlikelerini göğüslemek, ya da İskoçya'yı dolaşan daha uzun, fırtınası daha bol yolu geçmek zorundaydılar. Bu yol ise, (ringa dalyanları gibi) Kuzey Denizi'nde hala saldırıya açıktı; batı rüzgârları savaşta İngiliz amirallere üstünlük sağlıyor, Hollanda açıklarındaki sığ sular ise, Hollanda savaş gemilerinin su çekimini- sonuçta da büyüklüklerini ve güçlerini- kısıtlıyordu. Hollanda'nın Amerika kıtası ve Hint Adalarıyla olan ticareti, nasıl gittikçe daha çok İngiliz deniz gücünün etkisine bağlı oluyorsa, Baltık ticareti de, İsveçliler ve başka yerel rakipleri yüzünden aşınmaya uğruyordu.

Hollandalılar, tehdit altındaki bir noktaya büyük bir savaş filosu göndererek geçici bir süre için güçlerini yeniden gösterebiliyordu ama uzak denizlerdeki geniş ve tehlikeye açık çıkarlarını sürekli olarak korumalarının yolu yoktu. Bu açmaz, Hollanda'nın XIV. Louis Fransa'sının karadan yönelttiği tehdit karşısındaki zayıflığı yüzünden daha da şiddetlendi. Bu tehlike, İspanya'nın yüzyıl önce oluşturduğu tehlikeden bile büyük olduğu için, Hollandalılar kendi ordularını genişletme (ordu 1693'de 93 bin kişiydi) ve güney sınırında kalelere asker yerleştirme işine gittikçe artan miktarlarda kaynak ayırmaya zorlandılar.

Hollanda'nın gücünü tüketen bu yükün iki önemi vardı:

- Çok büyük miktarlardaki askeri harcamalar, savaş borçlarında, faiz ödemelerinde, üretim ve satış vergilerinde, ücretlerde tırmanışa neden oldu. Bu da uzun vadede ülkenin ticaret alanındaki rekabet gücünü baltaladı. (**ekonomik unsur**)
- Ve tüm bu dönem boyunca savaştaki ağır kayıplar nedeniyle, nüfus iki milyonda takılıp kaldı. (**demografik unsur**)

1688-1748 arasında Fransa ile yapılan çeşitli savaşlarda Hollanda kaynaklarının yetersizliği, savunma harcamalarının yaklaşık dörtte üçünün topluca orduya ayrılması zorunluluğunu getirdi. Bunun sonucunda da donanma ihmal edildi. İngilizler ise deniz ve sömürge seferlerinden giderek artan bir pay ve ticari kazanç sağladılar. Sonuç olarak Hollanda güç merkezi olmaktan çıkarak sıradan bir devlet oldu.

Fransa

Hollanda'ya çok benzer bir biçimde, ama daha geniş çaplı olarak, Fransa da 18. yüzyılda aynı anda hem kara hem deniz gücü olmanın verdiği sıkıntıları yaşıyor, çabaları; bir yandan Avrupa'daki hedefleri, bir yandan da denizler ve sömürgeler üzerindeki emelleri arasında bölünüyordu. XIV Louis döne-

minin başlarında bu stratejik belirsizlik fazla göze batmıyordu. Fransa'nın gücü sağlam bir şekilde kendisine ait olan malzemeye dayanıyordu:

- Geniş ve oldukça homojen nitelikli topraklar,
- Kendine yeterli tarımsal üretim,
- Yaklaşık 20 milyonluk nüfus,

Bu nüfus, XIV. Louis'nin, 1659'daki 30 binkişilik ordusunu 1666'da 97 bine, 1710'a gelinceye kadar da 350 bin gibi muazzam bir rakama çıkarmasına imkân verdi. Güneş kralın dış politika hedefleri de karaya yönelik ve gelenekseldi. Amaç; güneyde İspanya'ya, doğu ve kuzeyde ise Franche Comte, Lorraine, Alsace, Luxemburg bölgeleri ile güney Hollanda'ya karşı yapılacak hareketlerle, Habsburg mevkilerini daha da zayıflatmaktı. İspanya tükendiği, Avusturyalılar dikkatlerini Türk tehdidine yönelttikleri ve İngilizler de başta tarafsız ya da dost oldukları için, Louis, yirmi yıl boyunca diplomatik başarılar kazandı; ama sonra Fransız iddialarındaki fazla gurur, öbür güçleri korkuttu. Fransa için başlıca stratejik sıkıntı, savunma açısından son derece kuvvetli olduğu halde, belirleyici bir fetih seferi (taarruzi harekât) yapabilmek için o kadar iyi durumda olmayışı idi. Her yönden, kısmen coğrafi engellerle, kısmen de bir kaç büyük gücün talepleri ve çıkarlarıyla kuşatılmıştı. Söz gelimi Hollanda'ya yapılacak bir saldırı, iyice tahkimatlı ve suyollarıyla dolu bir arazi üzerinde sonu gelmez seferler demek oluyor ve yalnızca Habsburg güçlerinden değil, Hollanda Cumhuriyeti ve İngiltere'den de karşı hareket gelmesine yol açıyordu. Almanya'ya yönelik askeri harekât daha da büyük sıkıntı yaratıyordu. Sınır daha kolayca aşılabilirdi ama ulaştırma hatları çok daha uzundu ve karşı tarafta kaçınılmaz bir ortaklık yer alıyordu. Üstelik deniz güçlerine karşı yapılan savaş, Fransa'nın çabaları ve dikkatini bir ölçüde karadan uzaklaştırması ve bunun sonucunda, başarılı bir kara seferi olası-

lığını azaltması demektir. Bir yanda Flander (Belçika+Holanda), Almanya ve kuzey İtalya'daki, bir yanda da Manş, Batı Hint Adaları, aşağı Kanada ve Hint Okyanusu'ndaki savaşlar arasında bölünmüş olan Fransız stratejisi, tekrar tekrar iki işi bir arada yapmaya çalışırken, ikisinden de olmak sürecine girdi. Fransızlar hiç bir zaman İngiltere Krallık Donanmasına meydan okumak için gerekli imkânları seferber edecek bir mali çabayı tam olarak gösteremediler. Özetle, eski rejim Fransa'sı, büyüklüğü, nüfusu ve zenginliğiyle hep Avrupa'nın en büyük gücü olarak kaldı; ancak bir süpergüç olabilecek kadar büyük ve iyi organize değildi. Karada kısıtlanmış durumda olduğu ve dikkatini denizlere de çevirdiği için, kendi çıkarlarının kaçınılmaz olarak yarattığı karşı ittifaklar karşısında hiç bir zaman egemen olamadı.

Prusya

Prusya'nın durumu, jeostratejik açıdan Avusturya'ninkine çok benziyordu; ama iç koşulları hayli farklıydı. Bu ülkenin hızla güçlü Alman Krallığı konumuna yükselişinin sebepleri iyi bilinmektedir ve yalnız bunları sıralamak yeter:

- Üç önderin, yani Büyük Elektör (1640-1688), I. Frederick William (1713-1740) ve Büyük Frederick'in (1740-1786) organizasyon ve askerlik dehalari,
- Vergiye bağlı gelir kaynaklarının beşte dördünün akıtıldığı ve Junker subayları yönetimi altında bulunan Prusya ordusunun gücü,
- Geniş krallık topraklarıyla ticaret ve sanayinin özendirilmesi-ne dayanan mali denge,
- Yabancı asker ve girişimcilerin gönüllü olarak kullanımı ve Genel Savaş Komiserliği emrinde çalışan ünlü Prusya bürokratları

Ayrıca Prusya Devleti 1770'den sonra kuzey-orta Avrupa'da oluşan güç boşluğunu doldururken, öbür büyük güçler karşısındaki konumundan da yararlandı. Rusya'nın yükselişi, İsveç'in, Polonya'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatlerinin dağılmasına yardımcı oluyordu. Bu avantajlı diplomatik ve coğrafi çerçeveye içinde, Prusya'nın ilk kralları kartlarını iyi oynadılar. Silezya'nın (doğudaki başlıca sanayi bölgesi) ele geçirilmesi, devletin askeri-ekonomik kapasitesine büyük katkı sağladı. Ancak Prusya'nın Avrupa meselelerindeki gerçek gücünün sınırları, büyüklüğünün ve nüfusunun getirdiği bazı kısıtlamalar vardı. Güçlü komşularının büyük Federick'i, izlediği dolambaçlı yol yüzünden cezalandırmaya kararlı göründükleri, Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) sırasında tüm acımasızlığıyla ortaya çıktı. Fredrick, kendisinin ve iyi eğitilmiş askerlerinin çok büyük çabaları sayesinde böylesine ürkütücü bir kuşatmadan yenilgisiz kurtuldu. Ancak bu savaşın asker ve malzeme yönünden maliyeti muazzam olmuştu. Berlin, Napolyon'un 1806'daki cüretli saldırısı şöyle dursun, Rusya'nın sonraki diplomatik baskısına bile karşı koyacak durumda değildi.

Amerika Birleşik Devletleri

Daha uzaklardaki iki güç, yani Rusya ile ABD, tehlikeye nispeten kapalı ve 18. yüzyılda orta Avrupa devletlerinin başına bela olan stratejik belirsizliklerin etkisine girmeden yaşamaktaydılar. İleride süper güç olacak bu iki ülkenin de, kuşkusuz, dikkatli olmalarını gerektiren çözülen sınırları vardı. Bağımsız bir ABD'nin varlığı, burada konu ettiğimiz dünya güç düzeni açısından zaman içinde başlıca iki sonuç doğuracaktı.

- Bunlardan ilki 1783'den başlayarak Avrupa dışında da önemli bir üretim, zenginlik ve sonuçta askeri güç merkezinin oluşması,

- Ve bu merkezin gene Avrupa dışında yer alan (ama ekonomik gerileme içinde bulunan) Çin ve Hindistan gibi toplumların yapamayacakları bir biçimde, dünya güç dengesi üzerinde uzun vadeli etkiler yaratacak olmasıydı.

Daha 18. yüzyılın ortasında Amerika'daki sömürgeler deniz ticaret düzeni içinde önemli yer tutuyorlar ve sanayileşmenin ilk duraksamalı aşamalarına giriyorlardı. Kimi söylenenlere göre, ortaya çıkan yeni ulus, 1776'da Büyük Britanya'nın tümünden daha fazla pik ve kol demiri üretiyordu. Bundan sonra da imalat verimi hemen hemen 50 kat arttı; öyle ki ülke 1830'a gelindiğinde gelişmiş dünyanın altıncı sanayi gücü olmuştu.

Rusya

Çarlık Rusya'sının yükselişi ise, uluslararası güç dengesi yönünden çok daha doğrudan bir sonuç yarattı. Rusya'nın İsveçlileri Poltova'da insanı şaşkına çeviren bir yenilgiye uğratması, (1709) öbür güçlere, o zamana kadar uzak ve bir ölçüde barbar görünen Moskof devletinin Avrupa kapsamında bir rol oynamaya kararlı olduğunu gösterdi. Hırslı bir kimse olan ilk Çar Büyük Petro, Baltık'ta edindiği yeni tutunma noktalarını (Karelya, Estonya, Litvanya) tamamlamak üzere hızla bir donanma kurunca, İsveçliler bu doğulu devin işgaline uğramamak için hemen İngiliz Donanmasına yardım çağrısında bulundular. Ama aslında Rusya'nın yükselişi karşısında en büyük zararı görecektik Polonyalılar ve Türklerdi. Rus askerlerinin Yedi Yıl Savaşı sırasındaki vahşeti ve ürkütücü kararlılığı ve Berlin'i 1760'da geçici olarak işgal etmeleri, Büyük Frederick'in bu komşusuna ilişkin görüşünü bir hayli değiştirdi. Rusya'nın 18. yüzyılda vardığı noktayı tam olarak değerlendirmek zordur. Ordusu çoğu kez Fransa'dan büyüktü. Önemli mamullerde (tekstil, demir) büyük ilerlemeler kaydediyordu. Rakiplerinin hepsi içinde fethedilmesi müthiş zor, belki imkânsız bir ülkedydi. En azından batıdan gelenler için bir barut imparatorluğu niteliğiyle de, doğunun atlı kabilelerini yenmeyi ve böylece insan gücü, ham madde ve tarıma elverişli

toprak kaynaklarına yenilerini eklemeyi başarmıştı. Bu da onun Büyük Güçler arasındaki yerini geliştirecekti. 18. yüzyıl Avrupa'sındaki askeri teşkilatlanma ve tekniklerin göreceli bir denge içinde bulunması, Rusya'nın yabancıların bilgi ve becerisinden yararlanarak aradaki farkı kapatmasına, sonra da kaynakları daha kıt olan ülkeleri geçmesine izin verdi.

İngiltere

1840'lı yıllardan önceki dönemde Rus ordusu, zaman zaman çok kudretli bir taarruz kuvveti olabilmiştir. Buna rağmen, 1660-1815 arasındaki dönemde, en belirleyici ilerlemeleri kaydeden, sonuçta da Fransa'yı en büyük güç olma durumundan uzaklaştıran bu iki kara devi değil, (Rusya ve ABD) denizci bir ülke olan Büyük Britanya oldu. Burada da coğrafya hayati bir rol oynamış, ancak tek etken olmamıştır. İngiltere'nin konumundan dolayı sahip olduğu bu avantaj, Mahan'ın 1890'da yayınlanan *The Influence Of Sea Power* başlıklı klasik eserinde şöyle anlatılıyordu. **Eğer bir ülke yeri dolayısıyla ne kendisini karadan savunmak zorunda, ne de topraklarını kara üzerinde genişletmek durumunda değilse, denize yönelen amacındaki birlik sayesinde, sınırlarından biri karada olan bir halka göre avantajlıdır.** Mahan, deniz savaşlarının ve deniz gücünün kara savaşları ve kara gücü karşısındaki üstünlüğünü savunuyordu. Bu, strateji alanında donanmacı diye bilinen grubun içtenlikle inandığı bir görüştü ve 1500 sonrası ekonomik ve politik akımlara göre epey haklı görünüyordu.

- Ana ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e sürekli olarak kayması,
- Batı Hint Adaları, Kuzey Amerika, Hint alt kıtası ve Uzak Doğu'daki sömürgeci ve ticari girişimlerden sağlanan büyük kazançlar,

Doğal olarak, Avrupa kıtasının batı kanadı açıklarında yer alan bu ülkeye yararlı oldu. Kuşkusuz, deniz ticaretinin öneminin bilincinde olan ve büyük bir savaş filosu için harcama yapmaya hazır bir hükümet de gerekiyordu. Bu ön koşula bağlı olarak, İngiltere'deki politikacı seçkinler, 18. yüzyılda ulusal zenginliği ve gücü sürekli artıran elverişli bir reçete bulmuş gibiydiler. Gelişen deniz aşırı ticaret, İngiliz ekonomisine destek oldu, gemiciliği ve gemi yapımını özendirdi, devlet maliyesine para sağladı ve sömürgelerin hayatla bağları oldu. Sömürgeler yalnızca İngiliz ürünlerine çıkış kapısı olmakla kalmadı, değerli şeker, tütün ve pamuklu bezden, önemi gittikçe artan Kuzey Amerika deniz malzemelerine kadar pek çok ham madde sağladı. Krallık Donanması da, barış zamanında İngiliz tüccarların saygı görmelerini sağlıyor, savaşta ise ticareti koruyup ülkeye yeni sömürge toprakları katıyor, bunlar da ülkeye politik ve ekonomik yarar getiriyordu. Böylece ticaret, sömürgeler ve donanma, uzun vadede İngiltere'nin yararına olacak bir verimli üçgen oluşturdular.

İngiltere'nin yükselişinin böyle açıklanması, kısmen doğrudu ama gerçeğin tümü değildi. Pek çok merkantilist eser gibi, Mahan'ınki de İngiltere'nin dış ticaretinin iç üretim karşısındaki önemini vurgulamak, özellikle de sömürge ticaretinin önemini abartmak eğilimindeydi. Tarım, 18. yüzyıl boyunca, İngiltere'nin zenginliğinin temeli olarak kaldı. İhracat ise çoğunlukla ağır dış rekabete ve gümrük tarifelerine bağlıydı; bunun da ne kadar büyük olursa olsun, deniz gücüyle kapatılması mümkün değildi. Donanmacı bakış açısının unutmak eğiliminde olduğu bir başka gerçek de şuydu ki- şeker, baharat ve köle ticaretinden daha yavaş gelişmekte olsa da- İngiltere'nin Baltık, Almanya ve Akdeniz ülkeleriyle olan ticareti hala büyük bir ekonomik değer taşımaktaydı. Tabii bir de Baltık'tan elde edilen ve Krallık Donanmasıyla ticari gemilerin bağımlı olduğu denizcilik malzemelerinin stratejik önemi vardı. Bu bağımlılık, İngiliz filusunun güç dengesini

korumak ve kereste ile gemi direklerinin serbestçe gelişini sürdürmek üzere sık sık Baltık Denizine gönderilmesinden de ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, 1806-1812 deki olayların da gösterdiği gibi, Avrupa'daki güç politikalarından soyutlanmak ekonomik açıdan budalalık olurdu. İngiliz yüksek stratejisinin, bakışlarını Batı Hint Adalarına, Kanada'ya ve Hindistan'a çevirmiş olanlarca göz ardı edilen, son derece önemli bir kara boyutu da vardı. 1652-1654, 1665-1667, 1672-1674 deki İngiliz-Hollanda mücadelelerinin yalnızca deniz savaşları olması son derece mantıklıydı, çünkü bu iki deniz gücü arasındaki düşmanlığın kökünde ticari rekabet vardı. Ancak, 1688 tarihli Glorious Revolution'dan (II: James'in tahtan indirilip kızkardeşi Marry ile kocası William of Orange'ın tahta geçirilmesi için yapılan darbe) sonra stratejik durum bir hayli değişti. 1689-1815 arasında yapılan yedi savaş sırasında İngiliz çıkarlarına yönelen tehlike, temelde kara tabanlı bir güç olan Fransa'ydı. Böyle bir tehdit, ancak Fransızların, Hollandalılar, Hanoverliler ve Prusyalılara karşı askeri zaferler kazanarak, İngiliz deniz gücünü aşındıracak gemi yapımcılığı kaynaklarını ele geçirmesi halinde doğabilirdi. İngiltere'nin Avrupa'daki kara savaşlarına müdahalesinin esas nedeni buydu. İngiltere'nin uzun vadedeki çıkarlarını koruyabilmek için, Fransa'nın düşmanlarına Avrupa içinde yardım edilmesi gerektiği yolunda zorlayıcı bir görüş te vardı. O halde, bu bakış açısına göre deniz ve kara stratejileri çatışmaktan çok, birbirlerini tamamlıyorlardı. Bu stratejik hesabın ana ilkesi, Newcastle Dükü tarafından 1742 de isabetli bir biçimde dile getirilmişti: Fransızların bizi denizlerde geri bırakması, kara üzerinde korkacak şeyleri kalmadığı zaman olacaktır. Ben her zaman için deniz kuvvetlerimizin Avrupa üzerindeki ittifaklarımızı koruması, bu yolla da Fransa'nın harcamalarının yönünü değiştirerek, denizlerdeki üstünlüğümüzü sürdürmesi gerekir diye düşünmüşümdür. Fransa'nın harcamalarının yönünü değiştirme ye istekli ülkelere yapılan İngiliz yardımı başlıca iki biçimde oluyordu:

- Ya Fransız ordusunun dikkatini dağıtmak üzere sınır baskınları düzenleniyordu,
- Ya da, o sıralar İngiltere'nin müttefikleri kimlerse, onların safinda çarpışacak daha büyük kuvvetleri ülke dışına göndermek yoluyla doğrudan askeri harekâtı.

Baskın stratejisi daha ucuza geliyor gibi görünüyor ve bir takım bakanların hoşuna gidiyordu; ama genelde önemsenecek bir sonuç yaratmıyor, kimi zaman da felaketle sonuçlanıyordu. İngiltere'nin yaptığı ikinci tür yardım parasaldı ve Fransızlara karşı savaşmak üzere Hesse'li ya da başka uluslardan doğrudan paralı asker satın alarak, ya da mütefiklere para yardımı yaparak oluyordu. Söz gelimi, Büyük Frederick, 1757'den 1760'a kadar, İngiltere'den her yıl 675 bin sterlin gibi hayli yüklü bir miktar aldı. Napolyon Savaşı'nın son aşamalarında ise, İngiltere'den akan para çok daha büyük boyutlara ulaşmıştı. Ancak bütün bunlar, İngiltere ticaretinin, özellikle de karlı deniz aşırı pazarlarda genişlemesinin, hükümetin devleti iflase sokmadan borçlarını ve vergileri görülmedik ölçülerde artırmasına imkân vermesiyle olabilmıştır. Sonuçta, Fransızlar ne İngilizlerin deniz ticaretine karşı sürekli bir harekât yürütebildiler, ne de Avrupa üzerindeki egemenlikleri, onlara İngilizlerin anayurduna bir istila tehdidi yöneltme özgürlüğünü verecek ölçüde oldu. Bu durum, Londra'nın yaptığı savaşların parasını karşılamasına ve müttefiklere yardım etmesine imkân tanıdı. Coğrafya'nın sağladığı yararlar ekonomik çıkar, böylece birleşerek İngiltere'nin Janus⁷ çehreli bir stratejiyi başarıyla yürütmesini sağladı: Bir yüz, güç dengesini düzgün tutmak üzere Avrupa'ya dönmüştü, öbür yüz de denizlerdeki egemenliği güçlendirmek üzere denize.

7 **Janus**, bir yüzü o yana, bir yüzü bu yana bakan ikiyüzlü Roma tanrısıdır. Bu tanrının resmine Roma paralarında raslanır. Janus'a ait olan bu resimde yüzlerden biri kentten içeri girenlere, öteki ise kentten çıkanlara bakar. Böylece kent güvenlik içinde yaşamasını sürdürür.

Kuramların Altyapısı

19. yüzyılın sonunda ortaya atılmaya başlanan hâkimiyet kuramları, şüphesiz birden ortaya çıkmamıştır. Bu kuramların ortaya çıkışını hazırlayan fikirler, insanlık ve bilim dünyasının ilk dönemlerine kadar gider. Başkasına hükmetme ve kendisini kabul ettirme arzusu, insanoğlunun doğal bir içgüdüsüdür. Aristo'ya göre, bireylerin birleşmesinden oluşan ulusların karakteri de, coğrafi çevre ile yakından ilişkilidir. Özellikle iklim, devletlerin gelişmelerinde veya gelişmemelerinde önemli etkindir. Sıcak iklimlerde yaşayan insanlar zekidir ancak, sıcaklık onları tembelleğe ve miskinliğe sürükler. Devlet kuracak kadar zeki ve çalışkan olan insanlar genelde ılıman iklimlerde yaşayanlardır. İbni Haldun Mukaddime adlı eserinde, devletler ile coğrafi çevre arasındaki ilişkileri çok ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁸ Jeopolitik, kuramsal bir kavram olarak, imparatorluk kurma aşamasına, emperyalizm aşamasına girmiş ulusların genişlemeci politikalarını haklı göstermek amacıyla 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında bir dizi Avrupalı ve Amerikalı akademisyen tarafından geliştirilmiştir. Jeopolitik, İki dünya savaşı sırasında orta Avrupa'da yaygınlaştı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında her yerde kullanılır hale geldi. Harp, siyasi coğrafyacıların kuramsal görüşlerinin fiilen tatbik sahasına konmasını sağladı. Modern jeopolitik kavramının çeşitli açıklamaları ve düşündürdükleri üzerinde daha kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için, Avrupa'da yerleşen ekollerin incelenmesi uygun olacaktır.⁹

Alman Düşüncesi

Modern jeopolitiğin Alman kökenli olduğu söylenmektedir. Fakat hayata gözlerini Almanya'da açan bu kavram, Birinci Dün-

8 Derwent Whittelsey, Hausshofer ve Jeopolitik, Donanma Dergisi Yıl:1967 Sayı: 458 s.44-47

9 Francis P. Sempa, Geopolitics 2002 p.3

ya Savaşı'ndan önce ve sonra olmak üzere iki gelişme devresi kaydetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Alman okulunda jeopolitiğin ustası Ratzel ve öğrencisi Maull'ün fikirleri özel bir önem taşımaktadır, çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin Alman jeopolitikçileri bu doktrinden sonuçlar çıkarmayı ihmal etmemişlerdir. Devletin yapısını siyasi coğrafya açısından gören Friedrich Ratzel binayı iki temele dayandırmaktadır: Konum (die Lage) ve yer ya da Saha (der Raum). Bir devlet bu iki unsura dayanarak oluşur, gelişir.

Konum

Ratzel'e göre, coğrafi konum, tarih olayları içinde, dünya topraklarına ait bir süreklilik, bir kararlılık ifade eder. O, sabit bir unsurdur, o kadar sabittir ki, dünyanın özel bir yerinde halklar ve devletler daima aynı etkiye maruz kalmışlardır. Tarihi süreçlerin seyrinde konum, durağanlığa kavuşmak arzusuyla çarpınan dalgaların sürekli bir coşma ve kaynaşmayı takip ederek, toplanmak üzere koştukları bir kaynaktır. Şu halde, bir milletin bulunduğu coğrafi konum, vatanını korumakla ölümsüzlüğünü de korumuş olur, çünkü konum kavramında, sabit kalan bir kıymetten daha fazla bir anlam ifade eden özellik vardır. Bir milletin ilk amacı konumunu korumaktır ve bu uğurda yabancı müdahalelerin reddedildiği, özellikle Ratzel'in dikkatini çekmektedir. Bu bakımdan konum itibariyle milletler ve devletler arasında büyük farklar bulunması kadar doğal ne olabilir? Deniz kenarında yerleşmiş bir devlet, Kuzey Yarımküresinde bulunan bir devletten ve son olarak su ile en az bölünmeye uğramış bir devletten tamamen farklıdır. Nitekim Avrupa'nın iki bölgesi bu esasa göre ayrılır ve farklar taşır. Akdeniz Bölgesi kapalı bir medeniyet halindedir, Orta Avrupa istilalara açık steplerden oluşmuştur, bu suretle iki ırk ve medeniyet doğmaktadır: Akdeniz ve Alman ırk ve medeniyetleri.

Saha

Saha kavramına gelince, bunun bir devletin en büyük şartı olduğunu ısrarla kaydetmek gerek. Saha genişliği, bir devletin gücüyle orantılıdır. Büyük devletlerdir ki, ancak saha duygusuna sahiptirler. Bir devletin büyüklük ve ululuğu ülke büyüklüğü ile ölçülür. Bununla beraber, büyük ve küçük olsa da, her ülke dünya yüzeyinin bütün kesimleriyle ilgilidir ve Ratzel'in görüşlerini olağanüstü kaplamaktadır, çünkü bütün yer küresi, dünyanın toprakları, siyasi coğrafyanın içeriğini oluştururlar. Ratzel'e göre devletler iki yolla yayılırlar: Savaş ve ticaret. Savaş nedir? Savaş bir devletin sınırlarını başka bir devletin sınırları üzerinde gezdirmesidir.

Sınırlar

Şu halde bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Ratzel sınır meselesine değinmiş olmaktadır. Jeopolitiğin ilk emektarını özellikle doğal sınırlar meşgul etmektedir. Şöyle ki doğal sınırların meydana geldiği çekirdek, doğanın oluşturduğu sahanın sınırlarıdır. Bu görüş kesindir. O kadar kesindir ki, Avrupa'da oturanlar olmasaydı bile, Alpler yine Orta Avrupa'yı Güney Avrupa'dan ayıracaktı. Şu halde, Alplerin zirvesinden çizilen siyasi bir sınır esasen mevcut doğal bir farkın siyaset bakımından kıymetlendirilmesinden başka bir şey değildir. Ratzel'e göre siyasi ile doğalın bu şekilde yarış halinde bulunmaları, doğa kanununun bir açıklamasına şekil vermektedir. Bir devlet doğanın kendisine, içeriğine çizdiği sınırlara sahip olmalıdır kuralına varmak bu şekilde zor olmayacaktır. Ratzel'ci görüşten çıkarılabilecek bir sonuç da, devletle milletin, doğal ve politik olduğu üzere yükselmesidir. Millet, devletin manevi özüdür ve devlet maddi ve manevi sebeplerle yayılacaktır. Bu esaslara dayanan bir Almanya haritası Avusturya'yı, İsviçre, Hollanda ve Belçika'yı kapsamaktadır. Görüldüğü üzere, Ratzelci metotla, devletin hareketleri -fiziki

yayılanın uygunluğuna göre sona ermektedir. Eğer bir devlet yayılacaksa bu, onun bünyesi içindedir, doğasından sayılır, başka türlü ona Devlet yakıştırması düşünülemez. Doğa o devleti böyle yaratmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Alman siyasi coğrafya ekolü Geopolitik adını almıştır. Zeithschrift für Geopolitik dergisini düşünsel bir odak edinerek toplanan yeni ekol, dünyanın siyasi değişmelerinden faydalanmayı kesinlikle ihmal etmemiş Saha Duygusunu (Raumsinn) ve Hayat Sahasını (Lebensraum) telkin etmeğe çalışmıştır. Sınır meseleleri, temas sahası özellikle yeni ekolün dikkatini çekmektedir. Göz alıcı haritalarda bunları izlemek imkânı daima vardır. Fakat temas sahalarından umulan nedir ve bunlar nasıl belirlenecektir? Ratzel'in görüşü burada işe yaramış ve doğal sınıra bir de haklılık sıfatı katılmıştır. Ratzel doğal sınırı aramaktaydı, modern Alman ekolü doğal ve haklı sınırları arayacaktır. Sınırlar ekol kurucularından Karl Haushofer'in eserine verdiği başlıktır. Yeni ekol çok daha ileri gitmek arzusundadır. Bir Alman toprağı veya ülkesi yanında bir Alman medeniyet veya kültür ülkesi bulunmalıdır. Bu, Orta Avrupa'nın fethine yol açacak doktrindir. Çünkü Alman saha duygusu (Raumsinn) bütün Ren havzasına yayılmayı gerektirir. Fakat sırf Almanya ile yetinmemek, ona doktrin bakımından bir müttelik aramak gerekir. Bu da Japonya'dır. İndo-Pasifik bölgelerindeki dinamizm bu bakımdan incelenmiştir. Yeni ekolün kahramanlarından Karl Haushofer, Japonya ve Japonlar adını taşıyan eserinde, coğrafi durumlardan çıkardığı sonuçlar arasında; diğer devletlerin güvensizliğe düştükleri sırada, Pasifikli devletlerin dünyayı kaplayan devlet seviyesine erişecekleri en uygun zamanı Japonya'nın pekâlâ belirlediğine inanmaktadır. Yeryüzünde özellikle iki maaş devletten, iki mazlum halk kütesinden söz etmek gerekir: Almanya ve Japonya. Hatta bu noktada tehlike işareti de vermek zamanı gelmiştir. Her ikisi de, sıkıştırılmış alansız bir devlettir.

Japonya da, Hollanda karşısında, yeni sahasına kavuşmalıdır. İndo-Pasifik reaksiyonunun dinamizmi aynen Orta Avrupa'daki gibi iyice düşünülmelidir, çünkü her şeyden önce millet politikası henüz gereken şekilde belirlenmemiştir. Bunun için, Karl Haushofer kamuya tehlike işareti vermek isteğindedir. Görüldüğü gibi, siyasi coğrafyanın tarafsız verileri çok geride bırakılmış ve bilim, tarihte bir kere daha siyasete kul edilmek istenmiştir. Böylece Ratzel ve Maull'den gelen mekân duygusu, jeopolitik ekolünde ileri sürülmektedir. Doğal ve haklı sınırlara sahip olmak bir devletin alın yazısıdır. Bu kaçınılmazdır ve bu devletin yayılması, manevi cephesi olan millete kavuşması, milletiyle oturlan yerleri içermesi doğal bir kanundur, haklı bir harekettir.

Fransız Görüşü

Fransız ekolünün ilk derslerini Ratzel'den aldığı inkâr edilemez. Fakat iddiaları, hareket noktasının kat kat aşıldığı merkezindedir. Zira Fransız coğrafyacı ve jeopolitikçisi Jacques Ancel'e göre, Vidal de la Blache'ın güçlü hamlesiyle ekol kendisini Ratzel tekeline kurtarmıştır. Vidal de la Blache'ın Fransız siyasi coğrafya düşüncesini kadercilikten kurtardığı özellikle iddia edilmektedir. Ünlü Fransız coğrafyacısına göre, doğanın bir devlet, toplumsal kurumlar üzerinde ne kadar etkili bir unsur olduğu nasıl inkâr edilebilir? Fakat bir unsur daha vardır ki o da insandır ve insan doğa kadar coğrafi bir unsurdur. Kaldı ki insan, tembel doğaya göre daha aktif, çok daha aktiftir, o doğa ki, girişim sahibi değildir ve yer küresi üzerinde aktör olmaktan ziyade seyircidir. Vidal de la Blache bu tezinden hareketle, eserine başlık seçtiği konuyu tayin etmektedir. Şarki Fransa. Nesilleri aşan ebedileşmeye yüz tutan milli kinler ve intikamlar beşiği Alzas ve Loren Fransız hayatına nasıl girdiler ve karıştılar? Bir soru daha. Alsas-Loren Alman hayatından nasıl sıyrıldı? Sorun doğal sınır olsaydı, bunların Fransa'ya ithal edilmelerinden bahsedilemezdi. Fakat sınır beşe-

ridir, insana ve iradesine tabidir, çünkü insan bir devlet yapısında dağ, deniz ve kuzey yarımküresi kadar bir unsurdur. De la Blache coğrafyayı romantizme bağlayan şu satırlarla sorularına cevap aramaktadır. Manevi temel, 1790 da Alsas Federasyonu tarafından Kehl köprüsüne asılan ünlü levhada okunmaktadır: Hürriyet ülkesi buradan başlar. Alsas-Loren Almanya'dan, Alsaslı ve Lorenlilerin istekleriyle ayrılmıştır, önceden söyleneni tekrarlamak gerekirse, sadece doğa değil, insanın doğası bu bölgeyi Fransa'ya birleştirmiştir. Alsaslı, milli bir demokrasi içinde beraberce yaşama arzusu dolayısıyla kendini Fransız hissetmektedir. Vidal de la Blache'ın burada Alman görüşünden ayrıldığı görülmektedir. Alman görüşü bir devletin hayatiyetini saha ile ülke duygusu ile ölçmekte iken, Fransız ekolü bir devlet içindeki vatandaşların birleşmesi ile birlikte yaşamak üzere toplanma faaliyetleriyle ölçmektedir. Şu halde, de la Blache'ın orijinal bir formülüne geçmek mümkün olacaktır. Belirli bir yerde yaşayanların hayat tarzları kavramı (sosyo-kültürel yapı). Halk, toplanmış veya miktarı ne olursa olsun, zamanın değişimine ne derece maruz kalırsa kalsın, çağlar boyunca belirli bir yerde yerleşmiş ve burada ortak kabule ulaşan temel hatları daima korumuş bir küledir. Halkı oluşturan insanlar, kendi çevrelerini belirli bir yerde kendi istekleriyle bizzat oluşturmuşlardır. Doğa insanları bir yerde bulabilir ve onlar üzerinde etki yapabilir, fakat insanın da doğaya uymakla birlikte dağlar taşlar üzerine etkisi yok mudur ve bu etki devlet yapısında temelli bir unsur görevini yapmaz mı? Fransız coğrafyacısının sistemine göre sorduğumuz bu sorunun cevabı olumludur. De la Blache'a göre, kendi havanı içinde kendi kendini döven bu kütle, maddi ve bireysel bir şahıs gibidir. Şu halde, eserin birinci satırına Michelet'in¹⁰ sözünü geçirmekte tereddüde gerek yoktur: Fransa bir şahıstır. De la Blache devam etmekte: Coğrafi bir ferdiyet doğa tarafından önceden hazır ve peşin olarak verilmiş bir

10 Jules Michelet Fransız tarihçi

şey değildir. Bir şehir, bir belde nedir? Bir haznedir. Öyle bir hazne ki, ekmiş olduğu kudretlerin tohumları kendi içinde saklıdır. Fakat bu güçleri insanlar kullanır ve bu kullanım şekil ve tarzına göre de ortaya toplumsal bir varlık, Millet çıkar. Fransız ekolünde, Ancel'in sağlıklı görüşü ile milletin fiziki temeli yanında, beşeri bir temelin de yeri vardır. Milli birlik, insanların kendi kaderci süreçleri ile belirli bir yere yerleşmeden daimi olmamıştır. Milli kaynaşma bu bakımdan, çoğulcu kaynaklara ve unsurlara sahiptir ve kendini oluşturanların istekleri ile vücut bulmuştur. Milleti ve devleti insan ve doğa beraberce oluştururlar. Milli heyetin, millet denilen vücudun asıl organı, hücre si nedir? Bir olmak ve beraber hareket etmek için belirli bir yerde kökleşmek, yerleşmek ve burada gelişmek. Doğa belirli bir yerde belirli bir şekilde hayat sürmelerini, geçinme ve yaşamalarını uygun kılar. Doğanın izni altında, bir çevrede bir yaşayış şekli kökleşir ve burada hızla çeşitler meydana getiren bir yeteneğe sahiptir. Vidal de la Blache'a göre, insan daimi bir mücadele sayesinde bir hayat merkezi kurabilir. Toprağı olgunlaştırmak, hayvan ve bitkilerden müttefikler edinebilmesine karşılık kaç kereler, doğayı zorlamak, tembel ve düşman unsurları yenmek zorunda kalmıştır. İnsan bazen doğanın eğiticisi, bazen de esiridir. Ekvator Afrikası cüceleri, dallardan, sarmaşıklardan, gökyüzünü kapsayan yaprak çatısından ve böceklerin kapsadığı bataklıklardan bir türlü kendilerini kurtaramamışlardır. Tam tersine, yangın, balta ve kazma hücumuna uğrayan, her gün biraz daha tarlaların kenarları kemirilen Avrupa'da yine insan, domuzları için bir dam, evinin duvar ve eşyaları için de keresteden yararlanmasını bilmiştir. İnsan çok kereler, bitki ve hayvan topluluklarının hüküm sürmesi ile karşı karşıyadır. Bazen evlerini tarlalar etrafında toplamak, mağara ve ambarlarını buralarda inşa etmek zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Yüz bin koyun, Cezayir kabilelerini Mızrab ile Teli arasında mera aramak için başıboş bir şekilde gezmeye mecbur ederken, gölgeleriyle

meyve ağaçlarını koruyan hurmalıklar, sahra adamını bostanlarında hapseder. Fakat örnek diye alınacak tipler bunlar değildir. Fransa'da bu hücrelere pays adı verilir. De la Blache'ın aldığı yön belli olmuştur: Çevre ve doğa toplumsal hayatı tayin ve tespit edebilir, fakat o hayatı değiştirmek, farklılaştırmak, ferdi sosyal kuvvetlere bağlayan fiziki, tabii bağları kırmak insan iradesi için daima mümkündür. İnsan hayatını, doğayla anlaşıp anlaşmaz, çarpışa çarpışa kurar ve yapar. Vidal de la Blache'ın şiirli açıklamasına göre, uygarlık, doğanın insanın ayakları altına serptiği engellerle mücadelelemektir. Bu ekolün sınır görüşü de aydınlanmıştır, tabii, değiştirilemez sınır kavramı hatalarla doludur, sınır da insan yapısıdır, doğayla uzlaşmak ve boğuşmaktan doğabilir; aşılmaz bir sınır olmadığı gibi insan istediği yerde ülkesini sınırlayabilir.

Anglo-Sakson Düşüncesi

Eserini adını özel mahiyette bir coğrafyaya, jeopolitiğe ayıran Ernest H. Short,¹¹ konunun farklı özelliklerini ön plana almakta ve uygulamamadan ziyade uygulamalı durumlara örnek vermektedir. Yazara göre, jeopolitik, Birinci Dünya Savaşı sonrasına ait bir bilimdir. Savaştan önceki coğrafya, doğal bozukluk ve olayların basit bir araştırmasına dönebilirdi. Fakat Dünya Savaşı bütün bunları değiştirmiştir. Barış, sadece büyük ülke değişikliklerini ve yeni saha ve ittifaklar gereğince milletlerin birleşmelerini temin etmeyerek ve arkalarından gitmeyerek, beklenmeyen mali ve ticari aksilikleri doğurmuştur. Coğrafya içeriğinin artması bu şekilde yeni bir açıklamayı gerekli kılmıştır. Bugün, yer küresinin anlatımı daha doğru olarak jeopolitik şeklinde adlandırılmaktadır. Bu terim, bir zamanların coğrafyası ile insanın incelenmesine ve toplumsal çevredeki durumlarına doğrudan doğruya bağlı bilimlerden çıkarılan sonuçların birleşmesini temsil etmektedir.

11 Ernest H. Short Hand Book of the Geo-politics adlı kitabın yazarı (1875-1959)

Jeopolitik insani süreçlere özgüdür, insandan önceki devirle meşgul olmaz; bununla beraber jeolog, jeopolitiğe fazlasıyla yardımcı olabilir. Meteoroloji uzmanı da, bize insanın bir iklim oluşumu olduğunu söylediği zaman aynı şekilde hareket etmektedir. Gerçekten bu kadar önemle rolü belirtilen iklim, bir memleketin bütün nüfusunu ve bundan doğacak sonuçları tayin eder ve belirler. Ulusal orduların miktarını, şu ya da bu dilin az veya çok yayılabilmesi gibi nitelikleri bu araçla hesaplamak mümkündür. Nüfus hareketlerinin önemi özellikle kayda değer niteliktedir. Yayılmacı siyasetler, ilerleme ve genişleme yolundaki milletlerin nüfuslarını yerleştirebilecek saha bulmak zorunluluğundan doğar. Burada, nüfus artması, yayılma hissi, siyasetleri açıklamakta fakat meşru kılmamaktadır. 1936 tarihini taşıyan eserde, Ernest H. Short örnek olarak Çin'e karşı Japonya'nın, Habeşistan'a karşı İtalya'nın hareket tarzını göstermektedir. Bununla birlikte enerji kaynaklarını da hesaba katmak gerekir ve bunlar en az nüfus kadar önemlidirler. İnsanlık, on binlerce yıl enerjiyi işlemek ve onu yararlı bir hale getirmek için savaşmıştır. 1815'de ancak belirli bir sonuca ulaşmıştır ki, bu tarih Napolyon'un Savaşlarının sonuna rastlar ve sanayi devriminin etkisini ispat ettiği zamandır. Madde ve rakamların geçişini takiben, Short, manevi yapıcı unsur üzerinde durmaktadır. John Ruskin ile Anatole France durumu bütün açıklığıyla canlandırmışlardır. Yazara göre, bir devletin ölümsüzlüğü için milli değerlerin korunması ve devam ettirilmesi şarttır. Short, bu yarı uygulanmamış durumları çeşitli kıta ve bu kıtalardaki milletlere uygulama isteğindedir. Bununla birlikte, eserde bu uygulama istekten ibaret kalmakta, tarifini verdiği jeopolitikten uzak, yalnız çeşitli devletlerin coğrafi bozukluk ve olaylarını kayıt ile yetinerek eleştirdiği formülün bizzat içine düşmektedir.

Jeopolitik hakkında diğer bir İngiliz görüş açısı da, Bizans hakkındaki incelemeleri ile ün salmış olan Profesör Steven Runciman'a aittir ve İstanbul'da verilen bir konferansında açık-

lanmıştır. Profesör Steven Runciman,¹² fırtınalı konuya çok daha sakin ve ılımlı bir gözle bakmakta, Mackinder kökenli, Haushofer eleğinden geçirilmiş ayrımları mantık ve görüş ölçüsüyle reddetmektedir. Jeopolitik, aslında, İngiliz coğrafya âlimlerinden Profesör Sir Harold Mackinder tarafından **Tarihin Coğrafi Ekseni** eserinde belirli bir keşif seviyesine eriştirilmiş, Münihli Profesör Karl Haushofer tarafından benimsenerek değiştirilmiştir.

Jacques Ancel'in açıklamalarından bu şekilde ayrılan İngiliz Bizantiolog Runciman, öncelikle Mackinder kökenli benzer iddiaları belirtmektedir, bu güçlü iddia üç adaya aittir:

- Dünya adası (Avrupa-Asya-Afrika)
- Sahil Adası (Dünya Adası etrafında Britanya ve Japonya gruplarına benzer kütleler)
- Uzak Adalar (Avustralya ve Amerika kıtaları).

Dünya karasının üçte ikisini, yerkürenin sekizde yedisini Dünya Adası teşkil etmekte ve bu ada ikiye ayrılmaktadır.

- Merkezi topraklar (Sibirya ve Türkistan'ı içinde bulunduran ülke)
- Sahil toprakları (Merkezi toprakları da içinde bulunduran kısım).

Bu sınıflama, Mackinder'i şöyle bir kuralın tayinine yöneltmiştir: Avrupa'ya hâkim olan merkezi topraklara da hâkim olur, merkezi topraklara hâkim olan dünya adasına hâkim olur, dünya adasına hâkim olan da dünyaya hükmeder. Fakat bizzat yazar, bu formülün eksikliklerinden bahsetmiştir. Bu çok büyük iddianın sonucu, jeopolitikçilerin iki hatasından ileri gelmiştir: Bunlar öncelikle siyasete fazla, coğrafyaya az önem vermişler, ikinci ola-

12 **Steven Runciman**, İngiliz tarihçi Bir Haçlı Seferleri Tarihi adlı eseri vardır.

rak, görüşlerini kurulmuş bir bilim durumuna yükseltmeye uğraşmışlardır. İddiaların bu kadar geniş alınmasını takiben, tarih kendilerine bir şey kazandırmamıştır. Jeopolitiğin açıklamada yetersizlik gösterdiği türlü olaylar ve süreçler vardır. Jeopolitik kelimesinin, politik kısmı bir dünya siyaseti değildir. Siyaset ise, bir bilim değildir. Coğrafya bile, tam anlamıyla bir bilim değildir. Bu bağlamda insan unsurunu hesaba katmayan coğrafya, sadece tabii oluşum konum, kural ve kanunlarına rağmen birçok olayların olmasını önceden hesaplayamamaktadır. İnsanın düşünmeden yaptığı bir takım hareketler, coğrafya üzerinde gayet önemli etkilere sahiptir. Siyasetteki önceden görme azlığı, özellikle kayda değer. Bir memleketi kurtaracak büyük adamların olduğunu bildiren hangi kanundan bahsedebiliriz? Profesör Runciman şu sonuca varmaktadır: Bu kadar değişmiş ve bu kadar bilinmeyen unsurlardan, ilmi bir tümdengelim yapmak da pek mümkün değildir. Bütün bu açıklamaların ardından, acaba jeopolitikten beklediğimiz mana ne olabilir? Yapılanları da ifadelendiren bir soruyla, acaba jeopolitik boş ve faydasız mıdır? Profesör ikinci soruya olumsuz cevap vermekle birinci meseleyi açıklama isteğindedir. Truva ve İstanbul şehirlerinin tarihi durumları gözden geçirildikten sonra, bazı kuralların tayinini mümkün gören Steven Runciman, jeopolitiğin faydasını en ince ayrıntılarına kadar açıklamaktadır: **Jeopolitiği, milli tarihin dava ve olaylarını daha iyi anlamak için kullanılan bir araç olarak kabul etmek gerekir. Coğrafya, tarihin büyük ve küçük bütün olaylarını açıklayabilmek özelliğine sahip olmakla birlikte, ona bağlanılan politik kavramı, dünya çapında olduğu takdirde, hata yapma olasılığını kesinleştirecektir.** Bu bakımdan profesöre göre, jeopolitiği milli tarihi aydınlatıcı bir ışık olarak kabul etmemiz gerekecektir. Çünkü bir milletin tarihi, tek değil yardımcı unsurlarla meydana gelir: İnsan unsuru, irki özellikler, değerler ve gelenekler, büyük insan meydana getirme kabiliyetleri... Ve yine her milletin, milli bir toprağa,

bir ülkeye sahip olması da kuraldır. Şu halde, milli tarihte, geçmiş ve gelecek olayları açıklamak bakımından coğrafi unsur ülkenin, toprağın durumu fevkalade önem kazanmaktadır: Jeopolitik toprağımızı tanımamıza, sorunlarımızı anlamamıza, menfaatlerimizi iyi belirlememize yardım eder ve geçmişi bu şekilde incelemek suretiyle geleceği daha iyi düzenlemeyi sağlamış oluruz. Şu halde, bu umut niteliğindeki açıklama sınırları aşıldığı takdirde, Profesör Runciman'a göre ileri gitmek mümkün olacaktır.

Amerikan Ekolü

Modern Amerikalı araştırmacılara göre, Amerikan jeopolitik okulunun çekirdeği, geçen yüzyılın son çeyreği içinde küçük bir arkadaş grubunun ve daha yaşlı Amerikalı elitlerden elde edilen ilişkilerin çevresinde oluşmuştur. Henry ve Brooks Adams, Henry Cabot Lodge, Alfred Thayer Mahan, John Hay ve Theodore Roosevelt. Bunlar pek çok bakımdan, çağdaş Amerikan sahnesinin çok bilinen bir parçası olan şu emperyalist entellektüelin, askeri ve politik yapının atalarıydı. Bu grup, Amerikan toplumu içindeki diğer pek çok unsur gibi deniz aşırı genişlemecilik için baskı yapmakla kalmayıp, gerçekten de emperyalist bir dünya görüşü denebilecek bir görüş geliştirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD liderlerinin, oluşmakta olan durumun ABD'ye bir Amerikan dünya düzeni kurma yeteneği kazandırdığı sonucuna vardıkları sıralarda jeopolitik düşünceler ve teoriler (gerek Amerika'ya ait gerekse Alman okulundan ödünç alınmış olanları), Amerikanın dünya çapındaki hegomonya çabasını haklı göstermeye elverişliliği ile ABD politikacılarının ve ideloglarının yeniden dikkatini çekti. ABD Askeri Akademisi'nden Albay Herman Beukema, jeopolitiğin rolü hakkında şunları anlatmıştır: Eğer barış yeni bir Versay'dan daha fazla bir şey olacaksa, Üçüncü Dünya Savaşı'na giden yolda bir anlaşmadan daha iyi bir şey olacaksa, jeopolitik bize, gerekli gerçekliğe doğru uzun bir adım sağlayabilir... Jeopo-

litik buğdayını samandan, akli saçmalıktan ayırırsak kısa ve uzun dönemli sorunlarımıza temel ilkelerin uygulanması için uygun bir zemin elde edilir. Uzak ile güç arasındaki ilişkinin incelenmesi artık bir avuç kara ve deniz subayının eline bırakılmamalıdır. Bizim uluslararası yükümlülüklerimiz hakkında oluşmaya başlayan bilincimize, bu sorumlulukların yerine getirilmesinde kullanılacak araçların araştırılmasını da ekleyebiliriz... Eski özdeyiş bize, bilginin bir güç olduğunu söylüyor. Bu, şimdiye dek hiç bir zaman, jeopolitik bilgisinde olduğu kadar çarpıcı bir örnekle kendini göstermemiştir.

Amerikan Jeopolitik uzmanlarının çoğunun hareket noktası olan ana fikir; donanması bulunan denizci (adadaki veya sahildeki) devletlerle, kara (kıta) devletleri arasında sürüp giden rekabet düşüncesi idi. Bu rekabetin toplumsal ilerlemenin ana itici gücü olduğunu savunuyorlardı. Deniz Albayı Mahan, 19. yüzyıl sonlarında bu kavramı geliştirdi. Gücün hareket ve etki derecesinin onun önemli bir özelliğini oluşturduğunu vurguladı. Bu iki işlevsel özelliğe göre düşünerek deniz gücünü kara gücünden üstün kabul etti. Ancak, 1940'ların ABD'li stratejistleri ve kuramcıları Mahan'ın yalnızca ortaya koyduğu kavram ve problemler ile ilgilenmekle kalmamışlar, aynı zamanda onun, kıtasal bir devletin (Rusya) çoğunluğu kıyı devletlerinden oluşan bir ittifak tarafından engellenmesi kuramı ile de ilgilenmişlerdir. Daha sonraları Halford Mackinder ve Nicholas Spykman tarafından geliştirilen bu kavram, savaş sonrası dönemde ABD'nin dünya çapındaki stratejik ve politik düşünce tarzının temelini oluşturmuştur.

Jeopolitik Biliminin Kurucu ve Kuramcıları

Jeopolitik terimi, ilk defa İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen tarafından 1916 yılında **Bir Organizma Olarak Devlet** adlı yapıtında ortaya atılmıştır. Kelime anlamı Arz Politikası demektir. Geo arzın eski çağlardan kalma adıdır. Üzerinde yaşayan canlılar

için, dünyanın düz bir mekân kabul edildiği devirlere aittir. Bilahare bu terim Graphie çizim ile birleşerek coğrafya adını almıştır. Bu sebeble jeopolitik, lugat anlamına göre dağlar, denizler, havalar, ırmaklar, tabii kaynaklar gibi coğrafi unsurları politik amaçlar için değerlendirmek ile görevli olmaktadır. Jeopolitik, coğrafi gereklilik ilkesinden hareketle, dünyanın gelişiminin bütünsel bir tasvirini yapar. Fiziksel coğrafya ve nüfus unsurlarının dünyanın sosyo- tarihsel süreci üzerindeki etkilerini mutlaklaştırır. Bu, Lebensraum (hayat sahası) için kesintisiz mücadele kavramı olarak da tarif edilebilir. Jeopolitiğin kurucularının en tanınmışları arasında,

Amerikalı Alfred Thayer Mahan (1840-1914)

Alman Friedrich Ratzel (1844-1904)

Fransız Vidal de la Blache (1845-1918),

İsveçli Rudolf Kjellen (1864- 1922) ;

İskoçyalı Halford J. Mackinder (1861-1947) ;

Alman Karl Haushofer (1869-1945)

Amerikalı Nicholas J. Spykman (1893-1943) sayılabilir.

Alman Ratzel, politik coğrafyanın babası olarak kabul edilmektedir. Ratzel, devleti yaşayan bir organizma gibi büyüyen ve yok olan bir varlık olarak kabul eden evrim kuramını geliştirmiştir. Bir organizmanın gıdaya ihtiyacı olduğu gibi, devlette boşluğa, alana (space) ihtiyaç duyar. Ratzel'e göre herhangi bir devlet, kendi gücünü ve enerjisini muhafaza etmek ve gelişmesine devam etmek maksadıyla, artan bir miktarda alana ihtiyaç duyacaktır. Başka bir deyişle, alan, boşluk, toprak, devlete hayat veren bir güç olarak hayati önem taşımaktadır. Böylece, sınırlar engelleyicidir. Durağan (statik) görüntü, devlet organizmasının büyümesinde, onun gelişmesini kısıtlayan olumsuz faktörlerdir.

Diğer taraftan sınırlar, asimilasyon ve genişleme fırsatlarının kullanılabileceği gerekli ve arzu edilen şeylerdir. Ratzel, hayat-alanı (life-space) Almancası Lebens-raum kavramı ile Kjellen'in de dâhil olduğu birçok politika öğrencisini etkilemiştir. Devletin ihtiyaç duyduğunda genişlemesini savunan Jeopolitikçiler bunu Hayat Sahası (Life-Space) ve Bölgecilik (Pan-Regions) olarak ifade etmişlerdir. Bu kavramların anlam ve uygulamalarını daha detaylı olarak şöyle açıklayabiliriz.¹³

Hayat Sahası Kavramı : (Life Space)

Hayat Sahası (Lebensraum) Jeopolitikçiler tarafından anlaşıldığı şekli ile bir milletin kendi yaşam hakkı için yeterli arazi parçasına sahip olma hakkıdır. Hayat sahası bir deyim olarak, yalın bir toprak parçasına ilaveten, üzerinde bir devlet tarafından hak iddia edilen herhangi bir saha içerisindeki mevcut bütün tabii ve insan gücü kaynaklarını da ihtiva eder. Bu hakkın iddia edilmesi, bir gerçeğe ve bir kurama dayanır. Gerçek, milletler arasındaki nüfus artışının genelde pozitif yönde oluşudur. Kuram ise, devletin bir organizma oluşu ve biyolojik kanunlara uyusudur. Ve bu kuramdan çıkartılan sonuç ise genç ve gelişen bir devletin genişlemesinin gerektiğidir.

Bölgecilik Kavramı : (Pan-Regions)

Alman maceracılarının hırsları arttıkça, coğrafyacıların ve bilhassa onların arasında jeopolitikçilerin kendi milletlerinin dünyanın bazı kısımlarını zapt ve ilhak etmek için iddialarda bulunmaları gayet tabii karşılanmalıdır. Millettin siyasi hudutları ile çevrelenen sahasının, tarihi gelişmelerin nasıl olursa olsun Almanca konuşan bütün insanları içine alacak şekilde genişletilmesini öngören istekler, Almanya'da uzun süren bir moda haline gelmiştir. Bu sahanın tarifi değişir. Bazen Felemenk ve Hollanda lisan-

13 Yılmaz Tezkan, Dünden Bugüne Jeopolitik 2002 s. 16-17

ları da Almanca olarak kabul edilmiştir. Pan-Germanizm'in ilan tarihinden (1890 -1918) beri iddialar, saf Alman dilinin konuşulduğu hudutların çok ötesine taşmıştır. Bir Alman Kültür Sahası ve bir Alman Ticaret Sahası Almanya'nın birer doğal hakkı olan bölgelermiş gibi haritalara işlenmiştir. Bölgeciliğin 21. yüzyıldaki uygulamaları, bütün dünyaya yayılan Alman Vakıflarıdır. Alman kültürünün tüm dünyaya yayılması, Almanca konuşulan her yerde özel yatırımlar yapılması, Almanca diline vakıf olmayan kişilerin Almanya'da işe alınmaması gibi uygulamalar, Pan-Germanizm'in çağımızdaki yansımalarıdır. Almanya, kendi dilini milleti birleştiren önemli bir harç olarak görmektedir. Bölgecilik kavramı, bugünkü süratli ulaştırma ve iletişim usullerinin hemen hemen bütün küçük devletlerin ve bazı büyük devletlerin hareketlerinde bağımsız olma inisiyatifini yok ettiği inancından doğmuştur. Aynı tarihlerde ise, İsveçli politik ilimler ekolü mensubu olan Rudolf Kjellen çağdaş sekiz büyük devletin etüdü olan bir kitap yazmıştır. Bu eser 1914'den evvel Almancaya çevrilmiştir. Bu eserin büyük devletlerin tarihte daha misli görülmemiş çapta bir harbe girişmelerinden hemen evvel yazılmış olması tesadüfi bir olay olarak görünmemektedir. İki yıl sonra 1916'da, Kjellen kendi siyasi sistemini ortaya attı. Bir Organizma Olarak Devlet' (The State as an Organism) de yazar, politikanın beş ana konusu olduğunu ve bu konulardan birisinin de Jeopolitik olarak adlandırıldığını kabul etmiştir. O sadece jeopolitiğe bir isim vermekle kalmamış, aynı zamanda Nazi politikasının ve özellikle Otarşi anlamının daha sonra esasını teşkil edecek olan Saha kavramının savunuculuğunu da yapmıştır. Mackinder'in coğrafyayı devlet yönetiminde bir yardımcı olarak kullanmayı öngören teklifine karşılık Kjellen, coğrafyaya dayanan bir devlet yönetim sistemini işlemiştir. Birinci Dünya Harbi'nin sona ermesinden evvel coğrafya ve politikanın birleştirilmesi jeopolitiği ortaya çıkarmıştır. Bu harp ile gelecek harp arasında, yenilgi ve yeniden

silahlanma olayları milletin zihnini meşgul ettiği sürede, jeopolitik iyiden iyiye gelişme imkânını bulmuştur. Kjellen'in gerek fikirleri ve gerekse tarifleri, Almanya'yı büyük bir devlet yapmaya yardım etmek için, bir grup Alman coğrafyacısı tarafından benimsenmiştir. İsveçli olmasına rağmen Kjellen, Ratzel'in fikirlerini aşırı dereceye götürmüş ve 19. yüzyıl Alman filozoflarına karşı aynı şekilde hareket ederek Birinci Dünya Savaşı devam ederken Alman ekolüne yeni bir hareket vermiştir. Almanya'da Ratzel'i aralarında Haushofer (1869-1946)'in de bulunduğu birçok kişi takip etmiştir. Haushofer, Jeopolitik Bilimi ile beraber anılan bir coğrafyacıdır. Alman Ordusunun yeniden yapılanması için çalışanlar arasında Karl Haushofer, ezeli bir yer işgal etmiştir. Burada bir kez daha onun kara subaylığı mesleğinden sıyrılarak bir coğrafyacı kisvesine büründüğünü görmekteyiz. 1919 yılında Münih Üniversitesine coğrafya kürsüsü öğretim üyesi olarak tayini, kendisine jeopolitiği gerek bir akademik kavram ve gerekse devlet yönetiminde yararlanacak bir metot olarak geliştirilmesini sağlayacak ortamı temin etmiştir. Ratzel'in kavramına dayanan devletin büyümesi ve Alman hâkimiyetindeki Eski Dünyanın (old world), Anglo-Saxon Deniz Gücü tarafından kuşatılması (encirclement) karşısında, Haushofer'in, Almanya'nın uygulayacağı stratejinin seçiminde yardımları oldu. Haushofer ve öğrencileri Alman kuşatılmasını geniş ölçüde ele alarak bir tema haline getirdiler. Almanya'nın genişleme ihtiyacı konusunda yazılan yazılara en çok ilgi duyanlardan biri de Adolf Hitler'di. Böylece, Jeopolitik, Almanya'da genişlemenin bir reçetesi ve gerekçesi haline geldi. Jeopolitik düşüncenin herhangi bir yerde uygulanması için Haushofer'in önerdiği bu değildi. Dünyanın diğer bölgelerinde, Jeopolitik Bilimine olan büyük orandaki akademik karşıtlık nedeniyle, Jeopolitik, Almanya'daki kadar yoğun ve istek duyulan bir alan bulamadı. Ancak göreceli güç sorunu, çok sayıda politik coğrafyacının zihinlerinde yer etmiştir. İki

dünya savaşı arasındaki yıllarda belirli ulusal çıkarlar ve ideolojiler, jeopolitik tezlerle savunuldu. Örneğin; Alman Karl Haushofer, aylık bir jeopolitik dergide Almanya'nın uluslararası politikalarını jeopolitik mantık çerçevesinde haklı göstermeye çalıştı. Alman ırkının üstünlük ve Saha Duygusu' (*Ra-umsinn*) na olan kabiliyeti, Haushofer'in tezini kuvvetlendi. General, profesör, asker ve politikacı Haushofer, milli çapta ve Nazi idareciler tarafından şevkle onaylanan politik ve ilmi bir doktrin lanse etmek için lüzumlu özelliklere sahipti. Ratzel ve Kjellen'den daha ileri giderek yabancı referanslarla tezini kuvvetlendirmek hünerini gösterdi. Mackinder'in Heartland'ını biraz daha batıya oynatarak onun fikirlerini Almanlar için kullandı. Haushofer; Jeopolitik bir rehber, devletin politik vicdanı olmalıdır diyordu. Daha sonraları Naziler onun kuramlarının kendi amaçları için kullandılar. Buna göre; Sovyetlerle ittifak yapılmalı. Veya doğu Avrupa istila edilmeli ve Almanya hâkim güç haline getirilmeliydi. Bu ekolün sanal başarısı ve Hitler'in ilk başarıları, yardımcılarını bu yolda cesaretlendirdi. Mussolini'nin **Bizim Deniz (Mare Nost- rum)** ve Hitler'in **Hayat Alanı (Lebensraum)** etrafında bir nevi faşist Jeopolitik döngü yaratıldı. Fakat böyle bir tesirin, büyük adamların Jeopolitiği kullandıkları Amerika'da da kabul görmesi şaşırtıcı idi. Politik coğrafyanın Amerika'da 1940'lı ve 50'li yıllar içinde ilgi çekici eğilimleri olmuştur. Spykman, Mackinder'in kuramını Yeni Dünya'ya tatbik etti ve Rusya'ninkilere benzer sonuçlara ulaştı. Bowman¹⁴, insan faktörünün birinci derecedeki önemini ortaya koydu. **Medeniyet hattının boşluğa** (yani ürüne ve üretime uygun olmayan alana) ve barbarlığa (yani hiç organize olmamış veya kötü organize olmuş topluluklara) karşı sürekli ilerleyişini hayal etti. Bowman, insanın tabiat üzerindeki zaferini, medeniyetin zaferi; Huntington¹⁵ ise aksine tam bir coğrafi ge-

14 Amerikalı coğrafyacı Isaiah Bowman, 1878-1950

15 **Ellsworth Huntington** (1876 – 1947). 20. yüzyıl başlarında Yale

rekircilik kabul eder. Bize haddinden fazla mutlak gibi görünen acaip bir koruma teorisi ile tarihteki büyük değişimleri açıklamak için, özellikle iklime, birinci derecede bir önem verir. Coğrafi kaygılar, yalnızca uluslararası siyasette kilit rol oynamaya çalışan güçlü devletlerin politik hesaplarında değil, ulusal çıkarlarını korumak için uygun coğrafi sınırlara ulaşmayı amaçlayan küçük devletlerin uluslararası politikalarında da önemli oldu. Jeopolitik kuramcıları o dönemin şartları içinde;

- Doğal sınırlara ulaşma
- Önemli deniz yollarından yararlanma
- Stratejik önem taşıyan kara parçalarının denetim altında tutulması

Gibi kaygıların ulusal politikaların belirlenmesindeki önemini göstermeye çalışmışlardır.